

Глинська Н. В.,

*Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук
України, провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем
кримінального процесу, криміналістики та судоустрою,
доктор юридичних наук, старший науковий співробітник*

ОЦІНКА ІСТОТНОСТІ ПОРУШЕНЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНУ: ПРОБЛЕМИ ВИМІРЮВАННЯ

Історією розвитку законодавства та практикою його застосування доведено значущість диференційованого підходу до оцінки міри істотності (суттєвості чи фундаментальності) порушень кримінального процесуального закону з урахуванням як різновиду та призначення норми права, що була порушена, так і наслідків самих порушень.

У процесуальній теорії суттєвість порушень закону визначається переважно з огляду на можливий вплив допущеного порушення на законність та обґрунтованість процесуального рішення, зокрема вироку суду. Причому в контексті правових наслідків, що тягне порушення закону, в науці та в законодавстві щодо правосудності вироку традиційно виділяють умовні та безумовні підстави для його скасування. Традиційний диференційований підхід до кваліфікації ступеню істотності порушень закону зберігається в чинному з 2012 р. кримінальному процесуальному законодавстві. Так, відповідно до ст. 412 КПК підставою для скасування чи зміни вироку судом апеляційної інстанції є лише істотні порушення вимог КПК, що перешкодили чи могли перешкодити ухваленню судом законного та обґрунтованого рішення. І лише при встановленні порушень, перелічених у ч. 2 ст. 412 КПК, вирок або ухвала підлягають скасуванню у будь-якому разі, тому відповідні порушення визнаються істотними у всіх випадках та є безумовними підставами скасування судового рішення. В інших випадках рішення про скасування чи зміну судового рішення приймається судом апеляційної інстанції, виходячи з характеру допущених судом першої інстанції порушень та фактичних обставин справи.

При цьому констатація істотності допущених порушень не ставиться в жорстку залежність від факту настання негативних наслідків, а допускається й у разі, якщо такі порушення не тільки перешкодили, а й могли перешкодити ухваленню судом законного та обґрунтованого рішення.

Однак такий вимір істотності порушень видається не зовсім логічним. Адже будь-які недоліки обґрунтування та інші відхилення від вимог закону — як щодо форми, так і змісту кримінального процесуального рішення — формально свідчать про незаконність чи необґрунтованість прийнятого рішення та буквально дозволяють застосувати відповідні

процесуальні санкції у вигляді скасування чи зміни судового рішення. Водночас необхідність дотримання принципу правової визначеності, що є одним зі складових елементів верховенства права, заснованим на визнанні законної сили та неоспорюваності судових рішень, зумовлює необхідність дотримання розумного балансу між справедливістю та правовою стабільністю судових рішень. Це означає необхідність досить обережно та уважно підходити до оцінки характеру наслідків допущених порушень на предмет їх впливу на загальну справедливість судового рішення, оцінити, чи є наслідки допущених порушень настільки серйозними, щоб заради їх усунення порушити режим правової визначеності.

Більш коректним виміром суттєвості порушень, допущених при ухваленні підсумкового процесуального рішення, видається справедливість прийнятого акта, адже остання є складним оцінним поняттям, що інтегрує в собі його загальну змістовну якість. Використання власне справедливості як виміру суттєвості порушень дозволяє оцінити характер допущених порушень не з формальних позицій, а з точки зору реального впливу на характер та зміст схвалюваного рішення. Саме несправедливість судового рішення (а зовсім не його формальна невідповідність закону) створює таке становище, коли не виправлення судової помилки спотворює суть правосуддя, руйнує баланс конституційно значущих цінностей, в тому числі прав і законних інтересів засуджених та потерпілих, а отже, суперечить конституційному імперативу, відповідно до якого права та свободи людини та громадянина є найвищою цінністю. Зрозуміло, що в таких умовах стабільність судового рішення не є цінністю настільки значущою, щоб заради її збереження приносити у жертву права та свободи громадян, порушені несправедливим судовим рішенням.

Аналогічний вимір суттєвості порушень застосовує Європейський суд з прав людини (далі — ЄСПЛ), який у своїх рішеннях демонструє виважений підхід до оцінки характеру допущених порушень належної процедури з точки зору їх можливого впливу на загальну справедливість судового розгляду. Метод «оцінки справедливості процесу в цілому» (*fairness of the proceeding taken as a whole*) не передбачає дослідження правомірності будь-якої окремої процесуальної дії у відриві від інших етапів процесу. По суті, ЄСПЛ у своїх рішеннях акцентує увагу на необхідності з'ясувати те, «чи перетворили допущені порушення (в контексті конкретних обставин справи) судовий розгляд у цілому на несправедливий». При цьому, як свідчить практика ЄСПЛ, навіть виявлення судом серйозних (чи вагомих), на його думку, порушень права на справедливий судовий розгляд, допущених національними судами, не завжди тягне загальну оцінку проведеного судового розгляду та ухваленого підсумкового рішення як несправедливого.

Інакше кажучи, з огляду на необхідність дотримання балансу принципу правової стабільності та справедливості, для реалізації все ж таки

може бути допущено недостатньо доброякісне судове рішення, оцінка характеру порушень, допущених при ухваленні якого, «балансує» на межі суттєвості та несуттєвості з точки зору їх шкідливості для кримінального провадження. Однак, по-перше, рівень якості такого рішення за своєю суттю має характеризуватися мінімально необхідним кількісно-якісним ступенем законності, нижче якого ця якість вже стане неприйнятною для комплексної реалізації завдань кримінального провадження; по-друге, допущені порушення не вплинули чи не в змозі були вплинути на загальну справедливість судового розгляду.

Непоодинокими є приклади і з національної судової практики, коли судді пов'язують висновок щодо оцінки допущених порушень як істотних не тільки з законністю та обґрунтованістю вироку (як це прямо зазначено в КПК), а й з його справедливістю. Причому такі порушення, кваліфіковані як істотні, нерідко стосуються недодержання належної процедури судового розгляду, в тому числі незабезпечення дотримання законних прав та інтересів учасників провадження. І навпаки, оцінюють певні порушення, визначені законодавцем як істотні порушення прав людини і основоположних свобод, як несуттєві для забезпечення справедливості підсумкового рішення в конкретній справі. Так, наприклад Верховний Суд України у своїй постанові від 9 червня 2016 року № 5-360кс15 щодо неоднакового правозастосування судами касаційної інстанції п. 6 ч. 2 ст. 87 КПК, виявив свою несхильність до абсолютізації правила отруєного дерева та зробив висновок про відсутність істотного порушення прав та свобод особи обвинуваченого, який надав показання про обставини дорожньо-транспортної пригоди як свідок під час проведення слідчого експерименту, а відтак і відсутність підстав для скасування підсумкового судового рішення.

При цьому суд посилався зокрема на те, що проведенню допиту свідка, який надалі став підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні, передувало роз'яснення цій особі права не свідчити проти себе і відмовитися давати показання, що можуть стати підставою для підозри чи обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення. Якщо після роз'яснення права не давати показання щодо себе ця особа вирішила їх надати, то вона свідомо скористалася правом на надання показань в якості свідка і відмовилася від реалізації свого права на «мовчання». Під час цієї слідчої дії особі була надана можливість висловити свою власну точку зору причин травмування пішохода і в такий (законний) спосіб вплинути на вирішення справи стосовно себе, що не суперечить засаді верховенства права. Адже іншого способу викласти власну версію події, відомості про яку внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань, законодавець не встановив. Тому надання особі можливості до повідомлення про підозру викласти власну версію ДТП є справедливим. Адже всебічне, повне і неупереджене з'ясування обставин кримінального правопорушення забезпечує дотри-

мання прав та свобод як потерпілого, так і обвинуваченого, бо він мав можливість висловити свою точку зору щодо ДТП за його участю і в такий (законний) спосіб вплинути на вирішення справи щодо себе. Несправедливим було би позбавлення його такої можливості.

Відтак, отримання показань від обвинуваченого як від свідка і визнання його у цьому кримінальному провадженні підозрюваним, а потім і обвинуваченим не вплинуло на «загальну» справедливість судового розгляду щодо нього.

З огляду на зазначене вище ч. 1 ст. 412 КПК пропонуємо викласти у такій редакції: «Істотними порушеннями вимог кримінального процесуального закону є такі порушення вимог цього Кодексу, які самі по собі чи в сукупності з іншими порушеннями перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити справедливе судові рішення».

При цьому звичайно не можна дати якогось формалізованого алгоритму оцінки загальної справедливості, оскільки це є ситуативним стосовно кожного конкретного випадку та здійснюється на емпіричному рівні (*ad hoc*). Безумовно суб'єктивні чинники процесу прийняття рішень обумовлюють той факт, що стандарт справедливості, застосований в двох подібних випадках, не обов'язково призводить до ідентичних рішень.

Тітко І. А.,

Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, т. в. о. завідувача кафедри кримінального та адміністративного права і процесу, доктор юридичних наук, доцент

НАПРЯМИ ОПТИМІЗАЦІЇ НОРМАТИВНОГО ТА ПРАВОЗАСТОСОВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИВАТНИХ ІНТЕРЕСІВ У МЕЖАХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВІДНОСИН КОНСЕНСУАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ

Однією з основних новацій Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. стало запровадження можливості договірних відносин при вирішенні кримінально-правових конфліктів, що у значній мірі розширило сферу реалізації приватних інтересів. Разом із тим, на наш погляд, на сьогодні існує значний «резерв» для наукової роботи, спрямованої на вироблення пропозицій по вдосконаленню як нормативного закріплення інституту кримінальних процесуальних угод, так і практики його застосування. Зокрема, нормативну та прикладну оптимізацію забезпечення приватних інтересів у межах інституту кримінальних процесуальних угод доцільно здійснити за такими напрямками: